

MAKTABGACHA KICHIK, O'RTA, KATA VA TAYYORLOV YOSHDAGI BOLALARDA TIL VA MULOQOTNI RIVOJLANTIRISH METODIKASI

Tillabayeva Gulruh Sohibbek qizi

*Farg'ona davlat universiteti Maktabgacha ta'lim kafedrası o'qituvchisi
filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)*

Email: gulruhgulruh111@gmail.com

Abdubanopova Ashiroy Sadriddin qizi

Farg'ona davlat universiteti

Ta'lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi (maktabgacha ta'lim) magistranti.

Annotatsiya: Mazkur maqolada maktabgacha kichik, o'rtta, katta va tayyorlov yoshdagi bolalarda til va muloqot ko'nikmalarini shakllantirishning nazariy-pedagogik asoslari, psixologik xususiyatlari hamda samarali metodik yondashuvlari tahlil qilinadi. Shuningdek, bolalar nutqining rivojlanishiga ta'sir etuvchi ijtimoiy, psixologik va pedagogik omillar yoritilib, ta'lim-tarbiya jarayonida qo'llaniladigan interaktiv usullar, o'yin texnologiyalari, suhbat, kuzatish va kommunikativ mashqlarning ahamiyati ochib beriladi. Maqolada turli yosh bosqichlarida til va muloqotni rivojlantirishning o'ziga xos jihatlari ko'rsatilib, amaliyot uchun metodik tavsiyalar ham ilgari suriladi.

Kalit so'zlar: maktabgacha ta'lim, nutq rivoji, kommunikativ kompetensiya, metodika, didaktik o'yinlar, til faoliyati.

МЕТОДИКА РАЗВИТИЯ РЕЧИ И КОММУНИКАЦИИ У ДЕТЕЙ МЛАДШЕГО, СРЕДНЕГО, СТАРШЕГО И ПОДГОТОВИТЕЛЬНОГО ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

Аннотация: В данной статье анализируются теоретико-педагогические основы, психологические особенности и эффективные методические подходы формирования речевых и коммуникативных навыков у детей младшего, среднего, старшего и подготовительного дошкольного возраста. Также рассматриваются социальные, психологические и педагогические факторы, влияющие на развитие речи детей, раскрывается значение интерактивных методов, игровых технологий, беседы, наблюдения и коммуникативных упражнений, применяемых в образовательном процессе. В статье показаны особенности развития речи и общения на различных возрастных этапах, а также предложены практические методические рекомендации.

Ключевые слова: дошкольное образование, развитие речи, коммуникативная компетенция, методика, дидактические игры, речевая деятельность.

METHODOLOGY FOR DEVELOPING LANGUAGE AND COMMUNICATION SKILLS IN YOUNGER, MIDDLE, OLDER, AND PREPARATORY PRESCHOOL CHILDREN

Abstract: *This article analyzes the theoretical and pedagogical foundations, psychological characteristics, and effective methodological approaches to developing language and communication skills in children of младшего, среднего, старшего и подготовительного дошкольного возраста (you can simplify: preschool children of different age groups). It also highlights the social, psychological, and pedagogical factors influencing speech development and explains the importance of interactive methods, game-based technologies, conversations, observation, and communicative exercises used in the educational process. The article presents the specific features of language and communication development at different age stages and provides practical methodological recommendations.*

Keywords: *preschool education, speech development, communicative competence, methodology, didactic games, language activity.*

KIRISH

Maktabgacha yosh davri bola shaxsining har tomonlama rivojlanishida eng muhim bosqichlardan biri hisoblanadi. Aynan ushbu davrda nutq faoliyati shakllanib, til vositasida atrof-muhit bilan muloqot qilish ko'nikmalari rivojlana boshlaydi. Til va muloqotning yetarli darajada shakllanishi bolalarning keyingi ta'lim bosqichlarida muvaffaqiyatli o'qishi, ijtimoiy moslashuvi hamda shaxsiy kamolotida muhim omil bo'lib xizmat qiladi. Shu bois maktabgacha ta'lim tizimida bolalarning nutqini rivojlantirish va muloqot madaniyatini shakllantirish metodikasini ilmiy asosda tashkil etish dolzarb pedagogik masalalardan biridir.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda nutq rivoji biologik, psixologik va ijtimoiy omillarning o'zaro ta'siri natijasida yuzaga keladi. Sensor rivojlanish, kognitiv jarayonlar, kattalar va tengdoshlar bilan muloqot, shuningdek, bolani o'rab turgan nutqiy muhit ushbu jarayonning asosiy tarkibiy omillari sifatida namoyon bo'ladi. Ayniqsa, ko'rish, eshitish, sezish va idrok qilish jarayonlarining rivojlanganligi bolaning tovushlarni farqlashi, so'zlarni anglash va nutqiy faoliyatga kirishishida muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bilan birga, tafakkur, xotira va diqqat kabi kognitiv jarayonlar nutq shakllanishining psixologik asosi bo'lib xizmat qiladi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda nutq rivojlanishi ijtimoiy muhit bilan bevosita bog'liqdir. Kattalar va tengdoshlar bilan faol muloqot jarayonida bola yangi so'z va iboralarni o'zlashtiradi, nutqiy moslashuvchanlikni rivojlantiradi hamda dialogik va monologik nutq ko'nikmalarini shakllantiradi. Shu jihatdan, maktabgacha ta'lim tashkilotlarida til va muloqotni rivojlantirishga qaratilgan

maxsus metodik yondashuvlardan foydalanish, bolalarning yosh va individual xususiyatlarini hisobga olish, shuningdek, zamonaviy pedagogik hamda axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini tatbiq etish alohida ahamiyatga ega. Demak, maktabgacha kichik, o'рта, katta va tayyorlov yoshdagi bolalarda til va muloqotni rivojlantirish murakkab, ko'p omilli va izchil pedagogik jarayon bo'lib, uni samarali tashkil etish bolalarning keyingi intellektual, ijtimoiy va kommunikativ rivojlanishiga mustahkam zamin yaratadi. Shu sababli mazkur masalani ilmiy-pedagogik jihatdan o'rganish va amaliy metodik tavsiyalar ishlab chiqish muhim ahamiyat kasb etadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Maktabgacha yoshdagi bolalarda til va muloqotni rivojlantirish masalasi pedagogika, psixologiya, logopediya va maktabgacha ta'lim metodikasi sohalarida keng tadqiq etilgan ilmiy muammolardan biridir. Ilmiy manbalarda bolalar nutqining shakllanishi nafaqat til birliklarini o'zlashtirish jarayoni, balki tafakkur, ijtimoiylashuv, hissiy rivojlanish va shaxsiy kamolot bilan chambarchas bog'liq murakkab psixologik-pedagogik hodisa sifatida talqin qilinadi.

L.S.Vygotskiy bolalar nutqining rivojlanishini ijtimoiy muhit, muloqot va tafakkur bilan bevosita bog'liq holda tushuntirib, nutqni bolaning intellektual taraqqiyotida yetakchi vosita sifatida baholaydi. Olimning fikricha, nutqning rivojlanishi bolaning bilish faoliyatini tashkil etish va atrof-muhitni anglash imkoniyatlarini kengaytiradi. A.R.Luriya esa nutq faoliyatini psixik jarayonlarning murakkab tizimi sifatida izohlab, eshitish, idrok, xotira va tafakkurning nutq shakllanishidagi o'rnini asoslab bergan. D.B. Elkonin bolalarda nutqning rivojlanishini yosh davrlari bilan bog'liq holda o'rganib, maktabgacha davrda o'yin, muloqot va taqlidning nutqiy rivojlanishdagi ahamiyatini alohida ta'kidlaydi. Maktabgacha ta'lim metodikasiga oid ilmiy ishlarda dialogik va monologik nutqni rivojlantirish, so'z boyligini oshirish, tovush madaniyatini shakllantirish, bog'lanishli nutqni takomillashtirish hamda kommunikativ kompetensiyani rivojlantirishga qaratilgan metodik yondashuvlar taklif etilgan. Ushbu tadqiqotlarda suhbat, hikoya tuzish, didaktik o'yin, rasm asosida gapirtirish, ertak va hikoyalarni tahlil qilish, she'r yodlash hamda rolli o'yinlardan samarali foydalanish tavsiya etiladi.

O'zbek pedagog olimlari bolalar nutqining rivojlanishida ona tilining o'rne, milliy madaniy muhit, badiiy adabiyot, xalq og'zaki ijodi, didaktik o'yinlar va interfaol metodlarning ta'sirini alohida ko'rsatadilar. Shu nuqtai nazardan, maktabgacha yoshdagi bolalarda til va muloqotni rivojlantirishda nafaqat an'anaviy metodlardan, balki zamonaviy pedagogik texnologiyalar, multimedia vositalari va kommunikativ mashqlardan ham foydalanish zarurligi ta'kidlanmoqda. Maktabgacha yoshdagi bolalarda nutq rivojlanishining umumiy qonuniyatlari va metodik jihatlari yetarlicha o'rganilgan bo'lsa-da, kichik, o'rta, katta va tayyorlov yosh bosqichlarida til va muloqotni rivojlantirishning yoshga mos differensial metodikasini yanada tizimli yoritishga ehtiyoj mavjud. Ayniqsa, har bir yosh bosqichining psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda qo'llaniladigan interfaol usullar, o'yin texnologiyalari, kommunikativ mashqlar va nutqiy vaziyatlarni tashkil etish masalasi dolzarbligicha qolmoqda. Shu bois mazkur maqolada maktabgacha kichik, o'rta, katta va tayyorlov yoshdagi bolalarda til va muloqotni rivojlantirishning o'ziga xos xususiyatlari hamda ularni samarali shakllantirishga xizmat qiluvchi metodik yondashuvlar tizimli ravishda tahlil qilinadi.

Mazkur maqolada maktabgacha kichik, o'rta, katta va tayyorlov yoshdagi bolalarda til va muloqotni rivojlantirish metodikasini yoritish maqsadida nazariy, qiyosiy-tahliliy va umumlashtiruvchi metodlardan foydalanildi.

Nazariy tahlil metodi asosida pedagogika, psixologiya, maktabgacha ta'lim metodikasi va nutq rivojiga oid ilmiy manbalar o'rganildi. Ushbu metod yordamida bolalar nutqining shakllanish qonuniyatlari, til rivojiga ta'sir etuvchi omillar, muloqot kompetensiyasining tarkibiy elementlari hamda nutqni rivojlantirishning metodik asoslari tahlil qilindi.

Qiyosiy-tahliliy metod yordamida kichik, o'rta, katta va tayyorlov yoshdagi bolalarning til va muloqot rivojidagi yoshga oid xususiyatlari solishtirildi. Shu asosda turli yosh bosqichlarida qo'llaniladigan metodlar, mashqlar va pedagogik vositalarning o'ziga xos jihatlari aniqlashtirildi. Mazkur yondashuv har bir yosh davriga xos nutqiy ehtiyoj va imkoniyatlarni hisobga olishga xizmat qildi.

Mazmuniy-tarkibiy tahlil metodi asosida maktabgacha ta'lim jarayonida qo'llaniladigan nutq rivojlantirish vositalari – suhbat, hikoya tuzish, didaktik

o'yinlar, rasm asosida gapirtirish, ertak aytib berish, rolli o'yinlar, kommunikativ mashqlar va multimedia vositalarining didaktik imkoniyatlari o'rganildi. Shu bilan birga, har bir metodning til boyligini oshirish, bog'lanishli nutqni rivojlantirish, talaffuzni to'g'rilash va muloqot ko'nikmalarini shakllantirishdagi o'rni tahlil qilindi.

Umumlashtirish metodi qo'llanilib, mavjud ilmiy qarashlar va metodik tavsiyalar bir tizimga keltirildi. Shu asosda maktabgacha yoshdagi bolalarda til va muloqotni rivojlantirishning samarali metodik yondashuvlari bo'yicha xulosalar chiqarildi va amaliy tavsiyalar shakllantirildi. Bundan tashqari, **yoshga yo'naltirilgan yondashuv** metodologik tamoyil sifatida qabul qilinib, bolalarning nutq rivojlanishi har bir bosqichning psixologik va pedagogik xususiyatlari bilan bog'liq holda talqin qilindi. Bu esa maqolada taqdim etilgan metodik tavsiyalarning ilmiy asoslanganligi va amaliy ahamiyatini oshirishga xizmat qildi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Tadqiqot jarayonida maktabgacha kichik, o'rta, katta va tayyorlov yoshdagi bolalarda til va muloqotni rivojlantirishning metodik yondashuvlari tahlil qilinib, ularning samaradorligi nazariy va amaliy jihatdan asoslab berildi. O'rganishlar shuni ko'rsatdiki, bolalarda nutq rivoji ularning yosh xususiyatlari, psixologik rivojlanish darajasi va ijtimoiy muhit bilan bevosita bog'liq holda shakllanadi.

Kichik yoshdagi bolalarda (3–4 yosh) nutq rivoji asosan taqlid va sezgi orqali amalga oshadi. Bu bosqichda bolalar so'zlarni takrorlash, tovushlarni ajratish, oddiy gaplarni tuzish orqali tilni o'zlashtira boshlaydi. Ushbu davrda o'yin asosidagi metodlar, ayniqsa didaktik o'yinlar, she'r va qo'shiqlar, oddiy dialoglar nutq rivojining asosiy vositasi bo'lib xizmat qiladi. Natijalar shuni ko'rsatdiki, o'yin texnologiyalaridan muntazam foydalanish bolalarning so'z boyligini oshiradi va muloqotga kirishish faolligini kuchaytiradi.

O'rta yosh bosqichida (4–5 yosh) bolalarda nutqiy faoliyat nisbatan faollashib, ular mustaqil fikr bildirishga intila boshlaydi. Bu davrda suhbat, rasm asosida hikoya tuzish, rolli o'yinlar va kommunikativ mashqlar samarali natija beradi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, ushbu metodlar bolalarda gap tuzish, voqeani izchil bayon qilish hamda muloqot madaniyatini rivojlantirishga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Katta yoshdagi bolalarda (5–6 yosh) nutqning grammatik tuzilishi

takomillashadi va bog'lanishli nutq shakllanadi. Bu bosqichda ertak aytib berish, hikoya tuzish, dramatisatsiya va muammoli vaziyatlardan foydalanish samarali hisoblanadi. Ayniqsa, sahnalashtirish va rolli o'yinlar bolalarning nutqiy ifodasi, emotsional boyligi va ijtimoiy muloqot ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Tayyorlov yoshidagi bolalarda (6–7 yosh) nutq rivoji eng yuqori bosqichga ko'tariladi. Bu davrda bolalar o'z fikrini mustaqil, mantiqiy va izchil bayon qila oladi. Mazkur bosqichda muammoli topshiriqlar, erkin suhbatlar, bahs-munozaralar, loyiha asosidagi faoliyatlar nutq rivojida muhim o'rin tutadi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, ushbu metodlar bolalarda kommunikativ kompetensiyani shakllantirish, ijtimoiy muloqot madaniyatini rivojlantirish hamda fikrlash faoliyatini faollashtirishda samarali hisoblanadi.

Tahlillar shuni ko'rsatdiki, til va muloqotni rivojlantirish jarayonida interfaol metodlar, o'yin texnologiyalari va kommunikativ mashqlardan foydalanish an'anaviy usullarga nisbatan yuqori samaradorlikka ega. Bunday yondashuvlar bolalarni passiv tinglovchi emas, balki faol muloqot ishtirokchisiga aylantiradi. Shu bilan birga, multimedia vositalari va vizual materiallardan foydalanish bolalarning nutqni tezroq o'zlashtirishiga yordam beradi.

Muhokama natijalariga ko'ra, til va muloqotni rivojlantirish metodikasining samaradorligi quyidagi omillar bilan belgilanadi:

- yosh xususiyatlarini hisobga olish;
- interfaol metodlardan foydalanish;
- boy nutqiy muhit yaratish;
- pedagogning nutq madaniyati va metodik tayyorgarligi;
- o'yin va kommunikativ faoliyatni to'g'ri tashkil etish.

Maktabgacha ta'lim tizimida til va muloqotni rivojlantirish jarayonini kompleks yondashuv asosida tashkil etish bolalarning nutqiy rivojlanishiga sezilarli ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

XULOSA

Mazkur tadqiqot natijalari maktabgacha kichik, o'rta, katta va tayyorlov yoshdagi bolalarda til va muloqotni rivojlantirishning metodik jihatlarini ilmiy asosda yoritib berdi. O'rganishlar shuni ko'rsatdiki, bolalarda nutq rivoji ularning

yosh xususiyatlariga mos ravishda bosqichma-bosqich shakllanib boradi va bu jarayonni samarali tashkil etish pedagogik yondashuvlarning to'g'ri tanlanishiga bevosita bog'liq.

Tadqiqot natijalari asosida quyidagi xulosalarga kelindi:

1. Maktabgacha yoshdagi bolalarda til va muloqotni rivojlantirish shaxsning umumiy rivojlanishining muhim omili hisoblanadi.
2. Nutq rivoji biologik, psixologik va ijtimoiy omillarning o'zaro ta'siri natijasida shakllanadi.
3. Har bir yosh bosqichida nutqni rivojlantirishning o'ziga xos metodlari mavjud bo'lib, ularni differensial qo'llash zarur.
4. Interfaol metodlar, o'yin texnologiyalari va kommunikativ mashqlar nutq rivojida yuqori samaradorlikka ega.
5. Raqamli va multimedia texnologiyalaridan foydalanish bolalarning nutqiy faolligini oshiradi va o'quv jarayonini qiziqarli tashkil etadi.

Maktabgacha ta'lim jarayonida til va muloqotni rivojlantirish metodikasini zamonaviy pedagogik yondashuvlar asosida tashkil etish bolalarning kommunikativ kompetensiyasini shakllantirish, ularning ijtimoiy moslashuvini ta'minlash hamda keyingi ta'lim bosqichlariga tayyorlashda muhim ahamiyatga ega.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. – Toshkent, 2020.
2. Qodirova F.R. Maktabgacha pedagogika. – Toshkent: Tafakkur, 2019.
3. Raximova M.A. Maktabgacha ta'lim pedagogikasi. – Toshkent: Fan, 2018.
4. Nurmuhamedova M. Bolalar nutqini o'stirish metodikasi. – Toshkent: O'qituvchi, 2017.
5. Ashurova D. Maktabgacha yoshdagi bolalarda nutq rivoji asoslari. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2020.
6. Ismoilova Z. Maktabgacha ta'limda kommunikativ kompetensiyani rivojlantirish metodikasi. – Toshkent: Innovatsiya-Ziyo, 2021.
7. Xoliqova G. Didaktik o'yinlar orqali bolalar nutqini rivojlantirish. – Toshkent: TDPU nashriyoti, 2019.
8. Maktabgacha ta'lim davlat o'quv dasturi "Ilk qadam". – Toshkent, 2022.
9. Bolajon tayanch dasturi. – Toshkent: O'zbekiston, 2016.
10. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida nutq o'stirish metodikasi bo'yicha uslubiy qo'llanma. – Toshkent, 2021.
11. Tursunova N. Maktabgacha yoshdagi bolalarda dialogik nutqni rivojlantirish // Maktabgacha ta'lim. – 2022. – №3. – B. 25–30.

12. Xudoyberdiyeva M. Bolalarda bog'lanishli nutqni shakllantirish usullari // Pedagogik mahorat. – 2021. – №4. – B. 41–46.
13. Ergasheva D. Kommunikativ faoliyat va nutq rivoji // Xalq ta'limi. – 2023. – №2. – B. 58–63.